

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФАКУЛТЕТА ПОЛИТИЧКИХ НАУКА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
БЕОГРАД

Наставно-научно веће Факултета политичких наука Универзитета у Београду, на седници која је одржана 27. фебруара 2018. године, изабрала нас је у Комисију за преглед и оцену докторске дисертације магистра политичких наука Зорана В. Ракића на тему **Однос традиције и модернизације у областима прикљученим Србији после Берлинског конгреса: Лесковац (1878-1941)**. Комисија у саставу проф. др Слободан Г. Марковић, др Ана Столић, виша научна сарадница Историјског института у Београду, др Саша Мишић, доцент Факултета политичких наука УБ и проф. др Љубинка Трговчевић Митровић, редовна професорка Факултета политичких наука УБ (у пензији) и менторка, прегледала је рукопис и о урађеној дисертацији подноси следећи

ИЗВЕШТАЈ

о завршеној докторској дисертацији

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Биографски подаци о кандидату

Зоран (Василија) Ракић, мастер политикологије, рођен је 1962. године у Медвеђи. Основну школу и гимназију је завршио у Лесковцу, а Факултет политичких наука у Београду 1987. године и стекао звање дипломирани политиколог-новинар. На истом Факултету је 2010. године завршио академске студије другог степена на смеру Теорија културе, са просеком 9,83 и одбранио мастер рад на тему *Странци у Лесковцу (међукултурни сусрети и прожимања)* који је оцењен највишом оценом. Докторске студије на истом факултету је уписао 2011/2. године, на модулу Култура и медији, и положио је све испите са просечном оценом 8,42.

Колега Зоран В. Ракић је већину радног века радио као новинар. Почео је у омладинским листовима *Младост* и *Омладинске новине*, а потом је три године био

професионално ангажован у часопису *НИН*. Од 1995. до 1999.године је радио на Телевизији Лесковац као новинар и уредник информативног програма, а од 2000-2003.године је обављао дужност директора и главног уредника исте телевизијске станице. Као слободни новинар у периоду између 1999. до почетка 2009.године је сарађивао са редакцијама радија Слободна Европа, Б92, асоцијацијом АНЕМ, као и са листом *Данас*.

Од марта 2009. до априла 2013.године Ракић је био директор Народног позоришта у Лесковцу и током тог периода је извршена доградња и комплетна реконструкција позоришта. Тренутно је запослен у Народној библиотеци *Радоје Домановић* у Лесковцу, где води Одељење посебних фондова.

Приказ објављених научних радова

1. Зоран Ракић, "Међукултурно комуницирање и међуидентитетско споразумевање у турском Лесковцу као компонента историјског наслеђа", *Лесковачки зборник*, бр. 52 (2012): 57-84. ISSN: 0459-1070 UDK: 908(497.11 Лесковац)"18" COBISS.SR-ID: 190210828 Категорија М53

У овој студији, обима 25 страна, анализира се како је, кроз период од четири века, савлађивана вештина коју данас зовемо међуидентитетско споразумевање, које је Лесковчанима дало особене црте у локалном менталитету. Рад се бави феноменом присуства странаца, односно инородних становника Лесковца, у сегменту међукултурног комуницирања. Обухвата временски распон од првих азијатско-турских утицаја, узимајући у обзир етнолошке, социјално-психолошке или чак катастарске чињенице када је реч о турском елементу. Такође, у раду се разматра питање предисторије и природе трговачког капитала који је створен у време османске управе и који је био претеча касније створеног, веома моћног индустријског капитала. Аутор истражује на који начин су у процесу културних прожимања разни ентитети, настањени у Лесковцу, утицали на формирање локалних специфичности.

2. Зоран Ракић, Александра Самокал Јовановић, "Глобализација културе и значај очувања културних различитости", *Модернизација, културни идентитети и приказивање разноликости*: Зборник радова са научног скупа, (Ниш, 2012): 59-67.

ISBN: 978-86-7379-270-5 UDK: 316.722:316.32 COBISS.SR-ID: 1545021439 Категорија M33

У овом раду се истиче значај проблема очувања културних идентитета и анализирају два основна правца деловања глобализације на културу. Један од два процеса које глобализација носи са собом је процес минимализовања значења националних граница што омогућава несметану размену уметника и културно-уметничких добара, истовремено носећи са собом могућност афирмације културних различитости. Други процес у оквиру глобализације захтева хомогенизацију култура и прилагођавање доминантном западном културном моделу, чиме се отвара могућност асимилације култура малих народа. Аутори истичу и неопходност проналажења нових начина за афирмацију значаја различитости култура, полазећи од става да је отвореност према другој и поштовање различитости једина прихватљива опција у процесу глобализације.

3. "Репродукција оријентализма: Зашто нас виде онако како желе да нас виде", *Наше стварање*: часопис за књижевност, уметност и културу, бр. 1-2 (2012): 158-167.

ISSN: 0465-9503 UDK: 82 COBISS.SR-ID: 5437186 Категорија M 53

Као "западни стил доминације", оријентализам више од три деценије многе инспирише да на другачији начин промишљају дуговечни феномен "културне мисије" Запада. Полазећи од Е. Саида, аутор трага за одговором на питање – зашто је Балкан у дугом временском периоду био истински 'Други' Европљанима, посебно Британцима, и сматрао се органском варијантом Оријента. Дат је и сумарни преглед репрезентативних примера оријенталистичког дискурса, највише из британске и француске литературе.

4. "Опстати у свету засићеном порукама", *ЦМ: часопис за управљање комуницирањем*, 23 (2012): 177–181. ISSN:1452-7405 UDK: 316.77(049.32) COBISS.SR-ID: 281666567 Категорија M57

Текст је дискусија књиге Џејмса Потера *Медијска писменост*. Аутор напомиње да је савремени свет више него икад изложен медијским утицајима, због чега се ствара потреба за оријентирима и упутствима која би била од користи људима у њиховом настојању да избегну своје свођење на статус обичних, искоришћених конзумента. Један од проблема

савременог доба постаје мноштво информација које су доступне корисницима, али се та околност користи за манипулације. Суочени са немогућношћу компетентног избора, грађани постају поводљиви. Ракић закључује да је слична ситуација у Србији, у којој већина има низак ниво медијске писмености.

5. "Кинези у Лесковцу - живот са кинеским зидом око себе", *Лесковачки зборник*, бр. 54 (2014): 441-454. ISSN:0459-1070 UDK:316.728(497.11)"2009/2013" COBISS.SR-ID: 206845196

Категорија М53

Рад садржи резултате дуготрајне анализе овог аутора о боравку и пословању Кинеза у Лесковцу. Истраживање о културним контактима Кинеза са домаћим становништвом, иначе је отежано због традиционалне затворености кинеских заједница, па је зато и деценија ипо паралелног живота Кинеза и Лесковчана, прошла без значајних међукултурних утицаја и прожимања. Ипак, и поред очигледне културне дистанце која се по истом моделу примењује у свим земљама кинеског расејања, не може се рећи да се Кинези апсолутно не интересују за културу свог новог окружења. Аутор помиње да ни међу грађанима Србије интересовање за Кинезе, осим оног потрошачког, није велико. У основи, Ракић наглашава, да је контакт две културе као тема остао невидљив чак и за етнологе и социологе.

Основни подаци о дисертацији

Тема докторске дисертације одобрена је одлуком Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду 27.јуна 2016.године.

Дисертација је урађена сагласно прописима Универзитета у Београду и има укупно 495 страна. Коришћен је прописани фонт Times New Roman 12, проред 1,5. Осим основног текста, садржи и: *Резиме* на српском и енглеском језику, *Апстракт*, *Предговор*, *Списак литературе* и извора, *Биографију*, те *Изјаве* о ауторству, истоветности штампане и електронске верзије и о коришћењу. Научни апарат има укупно 1264 напомене са подацима из архивских извора и литературе, које су урађено сходно важећим стандардима. Списак литературе садржи 414 монографија и студија на српском, енглеском, немачком и бугарском и језику. Аутор је користио и 19 периодичних

публикација (часописа и новина) а навео је и списак архивских фондова и интернет извора које је користио.

Дисертација је сходно Правилнику о академској честитости ФПН прошла проверу на плагијат у програму Ephorus. Утврђено је 1% поклапања, односно 644 речи од 208.000, а односи се само на наслове коришћене литературе.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације је испитивање, на конкретном примеру једне средине, како се преплићу и/или смењују тековине доба модернизације и помаци које је она донела у Кнежевини/Краљевини Србији са традиционалним обрасцима функционисања те средине. За ову студију случаја изабран је град Лесковац са околином који је до Берлинског конгреса 1878.године био у саставу Османског царства да би од тада био прикључен Србији. На том примеру могуће је пратити двоструку транзицију: прелаз из једног у други државноправни оквир, као и прерастање традиционалног друштва у модерно које је већ било усвојено европеизацијом Србије. Кандидат Ракић је на овом емпиријском узорку, следећи теоријску школу микроисторије, уз ослонац на веома развијене теорије модернизације, имао задатак да утврди законитости или одступања од ових процеса. Утврђивање конкретних учинака модернизације и њеног судара са традицијом је веома сложен истраживачки проблем који се решавао ослономцем на обимна истраживања конкретних примера на основу којих је било могуће донети закључке општијег карактера. У питању је регистровање историјских процеса дугог трајања којим се утврђују који чиниоци имају улогу у прерастања одређеног друштва или неког географског простора из једног државног и друштвеног система у други. Модернизациони помаци су се пратили од времена када је Лесковац припојен Кнежевини Србији 1878.године до 1941.године, од када настају сасвим другачији друштвено-економски услови. У првом периоду, до ослобођења, Лесковац се развијао као град занатства и трговине, пре свега производњом ужади, због чега су се у њему настањивали и други народи Османског царства. Укључивањем у територију Србије, демографска структура се мењала тако што је од тада већина дошљака била са њене територије, који ће са собом донети нова искуства али и еманципаторски дух младе државе. То ће убрзати развој града све до застоја због ратова

1912-1918., али ће у међуратном периоду доћи нови замах којим ће град бити назван `мали Манчестер`.

Знатан део овог истраживања чини критика постојећих теорија модернизације, јер се морао наћи чврст теоријски ослонац за анализу друштва закаснеле или нетипичне модернизације каква је била у Србији. Осим тога, било је потребно јасно означити садржај појмова који су били у употреби, посебно значење кључног термина *модернизација*. Ракић се определио за дефиницију да је модернизација *друштвена трансформација друштвене структуре која обухвата стилове живота, промену вредности, развој економије и усавршавање политичког система, како би друштво могло да генерише раст и апсорбује сталне промене*. Он је навео да је при томе неопходан настанак институција, ефикасност управе и усклађени развој кључних делова друштвеног система (инфраструктура, привреда, култура, политика) са истовременом социјалном и структуралном диференцијацијом, секуларизацијом и опадањем традиционалних ауторитета. До овог одређења аутор је дошао помном анализом нових и старих теорија модернизације и њиховим научним критикама, почев од првобитних који је дефинишу као трансформацију из традиционалног и аграрног друштва у модерно индустријско друштво, преко Сирила Блека који је види као трећу револуционарну трансформацију у људском деловању која је у модерном добу направила помак једнак еволуцији од примитивног до цивилизованог друштва, до већ поменутих новијих насталих у земљама које су тек на том путу. Докторант Ракић је имао задатак да се одреди и према другом кључном појму овог рада, а то је *традиција*, одређујући је као начин понашања и деловања са дубоким коренима у људској прошлости. При томе се ослањао на став да традиција одређује могућност модернизације и да је увек присутна у том новом, уважавајући тиме мисао С. Хантингтона да су сва модерна друштва традиционална или мешана јер садрже карактеристике и једног и другог.

Да би обрадио тему, аутор је морао да испита да ли је и у коликој мери је балкански простор следио класичне параметре модернизације, с обзиром да су они настали у сасвим другачијим друштвима. Он се ослонио на већ позната истраживања да је у малим државама Источне и Јужне Европе држава била главни покретач процеса модернизације, али је са пажњом испитао оне ауторе који су мишљења да је транзиција из традиционалних у модерна друштва успешнија тамо где се уважавају локалне специфичности засноване на националној традицији, што се примењује у концепту "вишеструке модерности". На конкретном примеру

Лесковца и на основу материјала који је коришћен показано је да је српска модернизација била *европеизација* која је управо комбиновала елемента традиционалног и модерног.

Ослонцем на изнете претпоставке, Ракић је обрадио две посебне етапе тока модернизације. Прва је била између 1880. и 1912.године, од проширења Србије после Берлинског конгреса до почетка балканских ратова, у којој је држава била главни покретач тог процеса јер су ондашње привредне структуре биле слабе да саме изведу промене. Други период био је између светских ратова, посебно после се 1929.године, када је ојачао друштвени слој који је поседовао капитал и имао предузетнички дух. Ова општа подела је важила и за Лесковац, који је био занатлијски центар још у Османском царству, и чијим грађанима су Танзиматске реформе дале прилику да побољшају сопствени економски положај а са њима и неке од основних предуслова модернизације. То је овом граду омогућило да прикључењем Србији учествује у првом таласу модернизације, посебно у трансформацији трговачког у индустријски капитал. Један од тадашњих предности града била је изградња железнице са којом је Лесковац постао једна од тачака које су повезале Европу, Балкан и Блиски Исток. У другом таласу, као и у другим областима Србије, дошло је до експанзије финансијског капитала и развоја индустрије, а са њима су дошле промене социјалне структуре становништва и услова живљења.

Један од важнијих циљева истраживања, који је у овом рукопису остварен, био је утврђивање тока и специфичности процеса модернизације на локалном нивоу, фактора који су томе доприносили и у којој мери, како су се одвијале њене фазе, и сл. Добијен резултат тако је постао прилог укупном разумевању токова модернизације у Србији/Југославији, као и у сличним балканским, посебно бугарском, друштвима тога времена.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању и методологија

Генерална хипотеза: Модернизација има своју а) политичку, б) друштвену, и в) економску компоненту. Оне не морају да се јављају истовремено и не развијају се истим ритмом. Процес модернизације на прикљученим територијама Србији 1878.године се одвијао напором централних власти Кнежевине/Краљевине Србије и Краљевине Југославије уз наглашено потискивање локалних елемента и традиције. Доминација "европеизације" и одсутност "вишеструке модерности" сударили су се са патријархалном традицијом. Модернизација на институционалном, друштвеном, културном и привредном

нивоу захтевала је и доносила нова знања, вредности, мобилизацију, обрасце понашања, дифузију друштвених улога, диверзификацију економских активности, урбанизацију, и сл., што је укупно значило револуционарну промену у региону који је вековима живео у другом систему вредности, другачијем систему власти и културном обрасцу. Судар и преплитање старих и нових образаца на националном и локалном нивоу обликовао је посебност модернизације у том периоду значајно другачији од матрица у низу европских, а негде и балканских држава.

Посебне хипотезе:

1) Промена државног оквира (проширење деловања модерног политичког система Србије на прикључене територије, тзв. Нове крајеве) 1878.године је отворила могућност почетка процеса модернизације у Лесковцу и околини.

2) Либерални политички систем Србије и специфични елементи традиционалног наслеђа позитивно су утицали на процес, динамику и специфичност економске модернизације у Лесковцу после 1878.године.

3) Процес друштвене модернизације у Лесковцу почео је тек у оквиру државног оквира Србије а обликован је под утицајем њених институција паралелно са бурним развојем економије и у интеракцији са затеченим традиционалним вредностима.

Индикатори по којима је праћен процес *политичке* модернизације били су: формирање и развој политичких странака, развој цивилног друштва (хуманитарне, спортске и културне организације, соколи, женска друштва), учешће локалних представника у раду националне скупштине и других политичких институција државе Србије/Југославије; однос државних националних институција према потребама Лесковца, учешће странаца (досељеника) у политичком животу града, правно регулисање локалног политичког деловања.

Индикатори за процес *економске* модернизације били су: број и структура привредних друштава, обим и структура капитала, промене у структури предузетника и сектору занатства, индустрије и услужних делатности, структура незапослених, примена радног и социјалног законодавства, број и врста пољопривредних оруђа, број грла стоке, акумулација јавних инвестиција (путеви, мостови, железница, електране), демографске промене, демографска и социјална мобилност.

Индикатори *друштвене* модернизације: повећање опште писмености, ширење школског система и његов утицај на структуру и квалификованост радне снаге, опадање

традиционалних ауторитета, урбанизација и ширење масовне културе, статус жена и деце, обим здравствене заштите, и др.

4. Кратак опис садржаја

Основни текст дисертације (стр. 17-461) подељен је на једанаест тематских целина. Први део је *Увод* који садржи преглед релеватних погледа на модернизационе процесе, почев од класичних теорија насталих око шесте деценије 20. века, до оних постмодерних студија 70-тих и 80-тих година, после којих су се модернизационе теорије уобличиле у више утемељених погледа на ове процесе. Аутор је размотрио дилему да ли су теорије модернизације нужно феномен 'вестернизације', што је до скора било уобичајено становиште многих аутора, а наилазило је на критике земаља Трећег света и оних изван уобичајеног појма Запада. Тако се показује да се важност ових теорија уважава и у Кини чија научна заједница је развила аутентично гледање на ово питање. По том виђењу, разликују се *класичне теорије модернизације (СМТ)*, *пост-модерне теорије модернизације (РМТ)* а њихов нови приступ назван је *Second Modernization Theory (SMT)*. Развој ових теорија је омогућио да се превазиђе универзалистички, истовремено етноцентричан и оксиденталан карактер модернизације, препознатљив код аутора тзв. класичне школе модернизације. Истовремено су научници дематовали нужност понављања развојног пута европске и северноамеричке модернизације, већ су отворили простор за истраживање развоја микросредина које су, уз промену методологије тих нових теорија, постале ресурс конкретних сазнања. Аутор је у овом делу објаснио и методологију којом се служио.

Други део, насловљен *Теоријске основе и категоријално-појмовни апарат* (стр. 25-63) подељен је на три дела. На почетку је размотрена шира идејна предисторија теорије модернизације, потом еволуција модернизационе мисли, те утемељеност целокупног категоријалног апарата, односно дефиниција појмова којим се те теорије служе. У питању је доба од настанка појма модерности у периоду након грађанских револуција којима је феудални ауторитарни поредак замењен капитализмом оличеним у индустријализацији и демократизацији, преко његовог претварања у синоним за друштвени развој, и на крају се дошло до 'атлантизма' као другог синонима у чијим основама је протестантизам. Ове вредности и резултати развојних процеса су се наметнули као европеизација/вестернизација и постали су метанаративи. Ипак, овај монолитни образац модерности се није одржао упкос

његовог дугорочног наметања као универзални модел. У истом делу се тумаче вишеслојни појмови као што су традиција и модернизација.

Закасна модернизација Југоисточне Европе (стр.64-106) је трећи део овог рукописа у коме се разматра једна од широко усвојених карактеризација овог подручја у односу на степене развоја модерности. Даје се целовито објашњење околности које су довеле до заостајања овог региона, стим што се географско одређење често не поклапа са културно-историјским простором. Аутор је испитао критеријуме Фернана Бродела о ситуирању појединих области у средиште, полупериферију и периферију европске економије. То је пандан категоризацији држава Ивана Беренда који их је делио на успешне, делимично успешне и неуспешне модернизаторе. Ракић је обратио пажњу на условљеност модернизације постојањем националних држава што је чињенички видљиво на покушајима модернизације Османског царства и новонасталих балканских држава 19.века, јер су ове друге касније имале боље модернизационе показатеље. За све те нове државе је заједнички именоватељ био европеизација, али нису избегле теоријске и политичке расправе о правцима развоја инициране од стране оних елита које су тежиле стварању аутентичних развојних модела. О томе се расправљало и у Србији у којој је европски модел за те елите био без алтернативе. Последње подпоглавље овог дела посвећено је институционалним преображајима младих балканских држава током модернизације.

Поглавље *Европеизација институција и виталних процеса у новој српској држави* (стр.107-179), развијено у осам тематских целина, односи се на процес модернизације српске државе током 19.века, која ће тако пренети сопствена развојна искуства на области које су се њој прикључиле после 1878.године. Тиме су те нове области почеле да користе постојећи институционални, привредни и културни оквир заједничке државе. Анализа је заснована на увиду у настанак политичких и правних институција, најпре уставни развој, потом формирање елита, развој образовања, културе и стварања привредних темеља српског друштва. Укратко су обрађени скоро сви сегменти друштвене, економске и политичке изградње модерне српске државе и њеног прерастања из руралног у протоиндустријско друштво, међу њима и положај жена и деце, као и свакодневни живот у коме се илуструје транзиција од одласка Османлија са тих подручја и промена које су утицале на другачији начин живљења (изглед насеља, формирање грађанске културе, и сл.).

Пети део овог рукописа, са насловом *Транзициони домети територија које су прикључене Србији 1878.године* (стр.180-206) односи се на стање у којем су биле области Ниша, Врања, Пирота, Лесковца и Прокупља пре припајања Србији 1878.године. Те су области, као делови Османског царства, биле изван домета европских модернизационих токова. Сама та чињеница и живот изван матичне националне државе, као и околност да је држава у којој су живели, не сопственом вољом, била у пропадању, знатно је утицала на економску и демографску ситуацију тих области. Томе су допринеле одмазде над становништвом, заостала привредна структура и недостатак политичких права. Незнатно боља ситуација је била је након Кримског рата и Танзиматских реформи, иако оне нису поштоване од стране локалних управитеља. Аутор ситуацију у "Новим крајевима" сагледава у три одвојене хронолошке целине: 1. до Танзиматских реформи 1839., 2. до 1856, и 3. до ослобођења од Турака 1877.године. О стању у тим областима се ослања на податке из путописа, али и на историјске чињенице, на основу којих врши анализу разлика и специфичности појединих места унутар поменуте области, те њихове припремљености и објективних могућности за процес европеизације који ће наступити.

Шести део *Карактеристике предмодернизационог периода у Лесковцу* (стр.307-351) обухвата шест посебних питања у којима се истражује каква је била ситуација у Лесковцу уочи прикључивања Кнежевини Србији. У овом делу аутор је прешао на проблемско сужавање теме, односно на пример Лесковца, који посматра и посебно и као део тзв. Нових крајева, и то кроз историјске околности, демографске промене, до првобитне акумулације капитала. Аутор показује да осим општих околности, специфичност представља доношење тзв. Лесковачког закона којим је спречено просторно ширење читлучког система и створен законски основ за покретање судских спорова против узурпатора. Релативна тадашња сигурност локалних хришћана је омогућила настанак озбиљног трговачког капитала који ће бити основа за касније покретање локалне индустрије. Локална специфичност била је и мултиетничност у којој хришћани, бар по акумулацији капитала, нису заостајали за муслиманима, Јеврејима или Цинцарима. Овај део аутор је завршио компарацијом протоиндустријских корена суседних бугарским индустријских градова који су настали на занатству, за разлику од лесковачке индустрије коју су омогућили огроман и неангажован трговачки капитал и царине на увоз бугарских фабрика.

Први кораци – држава као најзначајнији покретач модернизације (стр.253-283) је део где Ракић расправља сам прелаз из доба када је Лесковац био под османском управом до уласка у нову државу. Он је пошао од пописа становништва, а потом детаљно представио процес политичког и административног уређења "Нових крајева". Посебан политички проблем било је питање правног изједначавања старих и нових области, који је решен тек почетком 20.века. Основно је да у том прелазном периоду уставни положај "Нових крајева" није био регуларан, што је отежавало поделу лесковачке нахије на општине и срезове, а чему се одмах приступило. Као посебна целина је анализиран настанак политичког живота у овим деловима Србије, односно успостављање и развој политичких институција, које су биле од суштинске важности за почетак процеса модернизације.

Сагласно усвојеним теоријским ослонцима, конкретне домете модернизације, аутор је обрадио у три сегмента, политичкој, привредној и друштвеној модернизацији. Одељак *Политичка модернизација* (стр.284-314) заснива се на ставу аутора да се њено проучавање у микросредини неопходно везује за питања локалне самоуправе и закона који је регулишу. То је изискивало праћење институционалног развоја политичког живота у самом граду, полазећи од уставних решења Кнежевине/Краљевине Србије до локалног административно-територијалног устројства и настојања да се у многобројним изборним циклусима достигну претпоставке демократије. Размотрено је оснивање политичких партија и њихов утицај на функционисање власти, с тим да је одвојено анализиран период деловања српских "старих странака" и оних новијих, насталих после Шестојануарске диктатуре, у којој су неки локални политичари имали значајне улоге. Посебан сегмент посвећен је крупним нерегуларностима и злоупотребама током избора, чак и политичким убиствима, што сведочи о неуспешности политичке модернизације у Лесковцу проузроковане углавном због непотпуне изграђености институција и слабо развијене политичке културе. Због тога је аутор посебно анализирао елементе модерног и традиционалног у деловању политичких партија и њених представника.

Део рукописа који се односи на развој лесковачке индустрије, како у Краљевини Србији, тако и у Југославији, заокружен је у делу *Привредна модернизација* (стр.315-366). Ракић прати почетке индустријализације, посебно у периоду између два рата, када она достиже највећи статистички раст. Поново се полази од компарације са сличним географски блиским бугарским примерима. Део је посвећен пионирима ондашње индустрије као

експонентима либералне економије карактеристичним за грађанска друштва, као и аргументима синдикалног покрета који су показивали да је успех лесковачке индустрије заснован на екстремно ниским надницама, дугим радним временом и непоштовању радног законодавства. Ракић се у овом делу бавио и општим карактеристикама привредне структуре града која се на почетку базирала на текстилној производњи па кретала ка гранској дисперзији. Уочљиво је да је кумулативни развој банкарства између два рата допринео његовом ширењу на подручја Куманова, Скопља и Тетова, где је постојао већи простор за инвестирање него у самом Лесковцу. Аутор је уочио кључне моменте у развоју лесковачке привреде и указао на тачке преплитања политичких и социјалних компоненти модернизације, као што је смена генерација власника капитала, која је знатно допринела модернизацији индустрије и стварању неколико великих система.

Десето поглавље, *Друштвена модернизација* (стр. 367-445) посвећено је праћењу отворености ка утицајима модерности и потискивању функционалне мреже традиционалних вредности. Анализом бројних примера описан је ток модернизације друштва и аутор закључује да је у урбаним срединама тај процес у великој мери био успешан. Либерализација друштвених односа у Лесковцу, као и на ширем простору државе, ишла је узлазном линијом и Ракић основано тврди да је патријархално сељачко друштво остало доминантно и наредних деценија после ослобођења. Овакав закључак базирао је на анализи низа показатеља, од урбанизма, услова становања, образовања, здравства, до књижевности и издаваштва. Поред тога, посматран је успон масовне културе, спорта и разних врста забаве, као и различите грађанске иницијативе као изрази модернизације извршене у том добу.

Учинак модернизационог процеса у односу на османски период (стр. 445-461) је последњи део разраде ове теме у коме је дат компаративни опис укупног напретка који је остварен у Лесковцу и његовој околини у периоду прелаза из османског оријенталног, у српски, односно европски, државни оквир. Ракић ово поређење изводи кроз целине које прате промене у граду и код грађана, промене у поимању времена и простора, разматрањем односа новостворених елита према заједници коју чине грађани, али и променом слике света код појединаца, што све заједно указује на ефекте модернизационих токова у тој средини.

5. Остварени резултати и научни допринос

Теорије модернизације су веома присутне у друштвеним наукама у последњих пола века. Али се брзо показало да оне свуда не могу бити образац за вредновање колико је неко друштво модерно или традиционално, јер су почетне класичне студије биле засноване на обрасцу којима су се развијала модерна друштва Западне Европе и Северне Америке. Новије теорије мењају ово поједностављено гледиште ослонцем на знања из друштвене и економске историје и уважавају специфичности различитих друштава. Ракић је у теоријском, али и у емпиријском, делу рукописа, показао да нема монолитног обрасца модерности, да постоји концепт "вишеструке модерности" који ове процесе посматра као аутономне, са мање или више варијација на првобитне моделе. Тиме се успело да се на студији случаја Србије, а посебно Лесковца и околине, оспоре нека стереотипна мишљења појединих научника који су ослонцем на јединствене параметре трансформације традиционалних у модерна друштва, оспоравали модернизационе домете балканског и/или српског друштва.

Посебан допринос ове тезе је емпиријски показатељ како су се модернизовала она друштва која су били периферија или полупериферија, како су Балкан и Србија виђене од стране истраживача. Тај "периферијски усуд Балкана" (М. Тодорова) настао из чињенице геостратешког положаја овог простора у односу на Западну Европу, није у довољној мери уважавао чињеницу да је то био неслободан простор, без могућности аутономног развоја, и то под влашћу најзаднијих европских царевина тога времена. Нису се уважавали ни подаци о високом проценту сељачког становништва, недостатку инфраструктуре, градова, опште неписмености, што је све било ометајући фактор који је условио закаснелу модернизацију. Због тога је веома добар избор Лесковца за студију случаја на ком је праћена модернизација, јер је град био дупла периферија: периферија Османског царства, а потом и периферија српске државе у коју је укључен 1878. године, самим тим и град на ободу два цивилизацијска круга.

На конкретном примеру Лесковца, а на основу материјала који је коришћен, показано је да је модернизација Србије (као и других балканских држава) била *европеизација* која је управо комбиновала елемента традиционалног и модерног. Аутор показује да је процес модернизације настајао као политички пројект елите тек ослобођене српске државе и да је за разлику од европских узора, то био обрнут процес. Односно, да је прво извршена политичка,

па потом привредна и друштвена модернизација, док је у узорним државама Европе она настајала као последица развоја грађанског друштва које је сопственом снагом утицало на државу. Другачије речено, у питању је била модернизација "одозго" која је поставила оквир за остале транзицијске промене, те се она није могла посматрати издвојено од пропратних процеса. Држава је махом пренела политичке институције развијене Европе и накалемила у друштво које за њих није било спремно. Због тога је испитивање политичког оквира и развој политичких институција у оквиру микроцелине, попут Лесковца, дало одговор како аутохтони локални потенцијали реагују на постављање/наметање нових политичких институција.

Зоран В. Ракић је у истраживању обухватио сва три сегмента модернизације: политичку, привредну и друштвену. Првом је у овим крајевима замењен османски феудализам са европским капитализмом, односно друштво све присутније анархије у опадајућем Османском царству са друштвом (још увек недовољно снажне) парламентарне демократије, друштво зависних поданика са друштвом слободних грађана. Уочио је да домети друштвене и привредне модернизације заостају за политичком. Односно, тада уведен парламентарни систем и институције по западном моделу су донеле дух модерности, али је временом растао јаз између модерних институција и заосталог аграрног друштва. Овај раскорак се посебно видео у срединама које су се касно укључиле у државни оквир Србије и у којима је османско наслеђе било дубље и присутније. За Лесковац, као и за остале "нове области", прикључене Србији тек 1878.године, била је карактеристична дуална економија. Мањи део становништва, онај укључен у индустрију, је прихватио модернију друштвену структуру, док је већина била окренута пољопривреди и самим тим традиционалним друштвеним и привредним структурама. Због тога се може рећи да се утицај европских процеса модернизације заустављао на ободима града и да је и даље опстајала велика цивилизацијска разлика у животу у самом, већ развијеном граду, и у селима у околини. Резултати Ракићеве анализе указује на постојање ових разлика, посебно ако се пореде са сличним случајевима бурне економске експанзије локалних (градских) економија у другим срединама.

Лесковац је добро изабран пример за праћење тока модернизације у друштвима која су прелазила из једног у други друштвено-економски систем, односно из касног феудализма османске државе у рани капитализам европског типа. Треба имати у виду затечени

цивилизацијски и економски ниво у средини која се са закашњењем од пола века прикључује матичној држави. Испитано је и колико су нове области биле у заостатку за другим деловима Србије и којим су се темпом превазилазиле историјски настале разлике. Посебно важан је емпиријски допринос расправама колико и на које начине је традиција у сагласности или супротности са токовима модернизације, и како се они прожимају. Аутор је веома темељно и на низу примера уочио паралелно постојање обе ове појаве, чиме је потврдио најновије теорије које указују да ова два наизглед супростављена пола могу у истој средини сагласно да егзистирају. У рукопису Ракић показује и цивилизацијске разлике између два дела истог народа које су настале из различитих историјских околности у којима су они живели. Онима у Османском царству историјске прилике су наметнуле потребу учвршћивања традиционалног друштвеног модела у којем скоро да није било социјалне стратификације, док су грађани Кнежевине већ усвајали европејство. Када су се те две групе сусреле у новој држави, уочено је да већина становника "Нових крајева" најпре прихвата то европејство као вид бежања из османског искуства и/или вид стапања са својим саплеменицима, али да је прелаз у ново друштво би сувише нагао, те су се неки враћали традицији. Паралелно постојање предмодерног и модерног друштва илустровао је низом примера, од партиципације грађана у политичким организацијама, урбанизма, животног стила, прерастања занатства у индустрију и трговачког у банкарски капитал, чиме је показао све мене које је у посматраном временском раздобљу претрпео један град.

ЗАКЉУЧАК

Докторска дисертација Зорана В. Ракића је заснована на веома обимном истраживању и релевантној литератури којим је обрађен један код нас недовољно проучен феномен модерног доба – модернизација. Наиме, већина досадашњих научника бавила се теоријским аспектом овог процеса, док је у овом случају успешно изведено испитивање теоријског модела на конкретној средини и ослонцем на поуздане конкретне чињенице. Овим су доведене у питање многе раније теорије модернизације које овај процес посматрају кроз дихотомију модерно и традиционално, а даје се прилог новијим критичким освртима који савремена друштва виде као спој традиције и модерности. Са те стране, овај рад је вредан допринос испитивању модернизационих процеса, али богатство

обрађених тема чине га и значајним прилогом нашим знањима политичке, економске и друштвене историје Србије, политичке антропологије и историје културе.

Комисија је прегледом овог рукописа уверена да је у питању оригиналан и вредан научни рад, те предлаже да се одобри јавна одбрана докторске дисертације кандидата Зорана В. Ракића.

У Београду, 6.марта 2018.

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

проф. др Слободан Г. Марковић,
Факултет политичких наука УБ

др Ана Столић, виша научна сарадница
Историјски институт у Београду

доцент др Саша Мишић
Факултет политичких наука УБ

проф. др Љубинка Трговчевић Митровић,
професорка у пензији ФПН УБ, менторка